

Az 1965–66-os indonéziai katonai hatalomátvétel és népiirtás

Tények, kérdések és válaszkísérletek

A hidegháború történetének fontos – részleteiben öt évtized elmúltával sem tisztázott – fejezetét alkotja az egykori holland gyarmatból Délkelet-Ázsia legnagyobb, legnépesebb, stratégiai olajtartalékokkal rendelkező államában, Indonéziában 1965–66-ban bekövetkezett jobboldali katonai hatalomátvétel és az azt követő brutális terrorhullám. A két világháború közötti függetlenségi mozgalom karizmatikus vezére, Ahmed Sukarno elnök kormányát, amely *Indonézia Kommunista Pártjára* (a továbbiakban IKP) támaszkodott, ekkor a Suharto tábornok vezette katonai diktatúra, az „Új Rend” liberális gazdaságpolitikát folytató kormánya váltotta fel.

Az esemény politikai fordulatot hozott a modern Indonézia nemzetközi szerepében és belpolitikájában. 1965 október 1-jén, egy nap leforgása alatt, feszült belpolitikai légkörben, puccs, majd ellenpuccs zajlott le. Hajnalban a Sukarno elnököt és egységkormányát támogató tábornokok vették ragadták magukhoz a hatalmat, este viszont már Suharto tábornok adott ki nyilatkozatot arról, hogy az IKP által szervezett „ördögi összeesküvést” és kommunista államcsínyt hiúsított meg. A katonai hatalomátvételt követő, szabadjára engedett indulatokkal kísért tisztogatásoknak, az azóta napvilágra került adatok alapján, közel egy millió halálos áldozata volt, nemcsak az IKP és támogatói, hanem más baloldali vagy annak tartott szimpatizánsok köréből is. Úgy tűnik, hogy e cselekmények a világ harmadik legnagyobb kommunista pártja, a három millió tagot számláló IKP fizikai megsemmisítésére és minden baloldali gondolat elfojtására irányultak.

A katonai hatalomátvételt követően számos kérdés vetődött fel, ám hosszú ideig a nemzetközi sajtó és a szakirodalom éppúgy az amnézia jeleit mutatta, mint a Suharto tábornok vezetésével megalakult „Új Rend” korifeusai. Az eseményekről nem készültek feldolgozások, elemzések, a túlélők hallgattak – a világ előtt pedig rejtve maradtak egy kegyetlen népiirtás tényei.

A hallgatás bástyái azonban az 1990-es évek végétől lassan kezdtek leomlani. Bár az 1965–66-os események teljes feltárását lehetővé tevő

indonéz katonai és külügyi levéltárak anyagi továbbra is hozzáférhetetlenek, a tisztánlátást segítő titkos amerikai külügyi dokumentumok, amerikai és holland követjelentések kerültek napvilágra – igaz egyelőre meglehetősen cenzúrázott változatban.¹ Fontos adalékokkal szolgált, és a nemzetközi közvélemény figyelmét az 1965–66-os eseményekre irányította 2012-ben Joshua Oppenheimernek a tisztogatásokról készült két drámai hatású dokumentumfilmje: az *Act of Killing* a gyilkosokat, az Oscar díjas *Look of Silence* pedig az áldozatok hozzátartozóit megszólaltatva dolgozta fel az eseményeket.

E dokumentumok rávilágítanak arra, hogy a hidegháború kétségkívül fontos momentumának számító, 1965–66-os indonéz katonai hatalomátvétel milyen szerepet töltött be a Johnson-kormányzat stratégiai terveiben, illetve hogyan illeszthető a vietnami háború eszkalálódása és az amerikai „dominó elv” láncolatába. E szempontból az sem elhanyagolható – és sokak által kutatott – kérdés, hogy az Egyesült Államok mikor szerzett tudomást az Indonéziában történekről? Az események után, alatt vagy éppen még megtörténtük előtt? Más szóval: volt-e szerepe az USA-nak a katonai hatalomátvételben? A nyilvánosságra került dokumentumok alapján az is választ igénylő kérdés, hogy a Suharto vezette Új Rend hivatalos verziója helytálló-e, és valóban a hatalmas tömegbázisú IKP szervezte-e a rosszul előkészített, Sukarno melletti puccsot? Vagy pedig – amint az már a kortársakban is felmerült – Suharto tábornok kettős játszmát játszott, és mind az előkészítetlen, s ezért könnyen leverhető, mind a sikeres hatalomátvételt eredményező puccs kitervelésében és lebonyolításában szerepe volt.

A jelen tanulmány, a válaszokat keresve, a puccshoz vezető út gyökereiből indul ki, majd a hatalomátvétellel kapcsolatos kérdéseket és az arra adott válaszokat veszi számba. Végül kitér arra is, hogy napjainkban, a Suharto-rendszer bukása utáni reform (*reformasi*) légkörében Indonézia szembe tud-e nézni 50 évvel ezelőtti történelmének árnyaival. A *Hágai Nemzetközi Bíróság* 2016-ban emberiség elleni büntettnak nyilvánította a vérengzéseket. Kérdés: az új indonéz vezetés vajon meg tudja-e tenni ugyanezt, azaz bocsánatot kér-e a tömegmészárlásért, kártalanítja-e – legalább erkölcsileg – az áldozatok több évtizedes stigmával sújtott családait, vagy pedig a múlt árnyai továbbra is kísérteni fognak.

Előzmények: a dinamikus egyensúly éve az irányított demokrácia időszakában (1959–63)

Ha a fő folyamatokat, illetve azoknak a konfliktusoknak a gyökereit kívánjuk megragadni, amelyek az 1965–66-os hatalomátvételig vezettek, az első katonai hatalomátvételi kísérletig (1956-ig) és az ezt követően, 1959-ben bevezetett ún. irányított demokráciáig kell visszanyúlnunk.

Ezeket az éveket Indonéziában egy kényes, labilis belpolitikai egyensúly jellemezte.

Az indonéz belpolitikában az 1950-es évek második felére krízishelyzet alakult ki. A második világháború után, a külpolitikai orientáció és a gazdaságfejlesztés iránya viharos gyorsasággal hozta felszínre a parlamenti demokrácia keretei között létrejövő politikai pártok közötti ellentéteket. Mindezt általános csalódottság, az „elveszett illúziók” első hulláma kísérte: a függetlenség kivívása nem oldott meg egy csapásra minden problémát, nem hozott jólétet, sőt, az ország súlyos gazdasági, pénzügyi nehézségekkel találta szembe magát. Ebben a helyzetben, 1956 végén és 1957 elején került sor Indonézia történetében az első katonai hatalomátvételi kísérletre, amely egyértelmű nyugati orientáció kikényszerítését és az ennek útjában álló Sukarno eltávolítását célozta. 1956 novemberétől a hadsereg Amerika-barát tábornokai és a velük szimpatizáló jobboldali pártok szeparatista lázadásokat robbantottak ki Jáva és Szumátra több pontján, valamint Kalimantanon és Sulawesin. Tevékenységükhöz, fegyverszállítások formájában, a volt gyarmattartó Hollandia és az Egyesült Államok nyújtott segítséget, de jelentős pénztámogatásra, illetve technikára is szert tettek a Szingapúron keresztül zajló csempészetrel.

A rendkívüli helyzetben a szárazföldi erők Sukarno mellé álltak. 1957 márciusában kivételes állapotot vezettek be, és 1959-re a jobboldali szeparatista lázadást, koncentrált erővel, lényegében sikerült felszámolniuk.

A szeparatista lázadások leverése után új erőviszonyok alakultak ki: a főbb politikai pártok legtöbbször meggyengült, és három, a belpolitikát meghatározó tényező maradt felszínen: a nagy tömegtámogatást élvező Sukarno elnök, a hadsereg, amelynek vezetésében a Sukarnót támogató csoportok kerültek előtérbe, valamint az ugyancsak Sukarnót támogató IKP.

Sukarno a belső viszonyok stabilizálása érdekében dolgozta ki 1957–58 folyamán az „irányított demokrácia” koncepcióját. Az Egyesült Államokban, a Szovjetunióban, Jugoszláviában és Kínában tett látogatásai alapján azt a tanulságot vonta le, hogy a fejlődő országok számára – szemben a nyugati demokráciákkal – egy egyszemélyi irányítású, ún. „irányított” demokrácia lehet a követendő út.² Már ekkor hangsúlyozta, hogy fontosnak tartja az IKP képviselétét is a kormányban.

Az „irányított demokrácia” intézményes bevezetése az 1959. július 5-i rendelettel kezdődött – ez kimondta a visszatérést az elnöknek szélesebb jogkört biztosító 1945-ös alkotmányhoz –, amit július 9-én pártok fölötti elnöki kormány megalakítása követett.

Sukarno elnök népszerűségét és kiterjesztett elnöki jogkörét kívánta felhasználni arra, hogy a mérleg nyelve legyen a hadsereg és az IKP között, és a nemzeti, muzulmán és kommunista áramlatok összefogásával³ széles társadalmi bázison alapuló kormányzás jöhessen létre.

Külpolitikájában az *el nem kötelezettség* markánsan megjelent (az el nem kötelezett mozgalom kezdetének számító *Bandungi Konferenciát* 1955-ben Indonéziában rendezték meg), de mind az Egyesült Államokkal, mind a Szovjetunióval fenntartotta a kapcsolatokat. Belpolitikájában az eszmény a szuverén állam megteremtése volt, és olyan baloldali törekvéseket ültetett át gyakorlatba, mint a – csak részlegesen megvalósuló – földreform, az állami szektor létrehozása az egykori holland vállalatok nacionalizálásával, és a tervgazdálkodás bevezetése.

Sukarno az „irányított demokráciát” lényegében a hadseregre támaszkodva vezette be. A haderő ilyen kiemelt szerepe a függetlenné vált állam 1945 utáni első éveivel függött össze.

Holland-India, az egykori holland gyarmat, Ázsiában elsőként, 1945. augusztus 17-én kiáltotta ki függetlenségét. Az ünnepélyes nyilatkozatot Sukarno, a két világháború közötti nemzeti mozgalom legendás vezetője olvasta fel ünnepélyes körülmények között – ez azonban még nem jelentett független államiséget. Hosszú, a függetlenség megvédéséért folytatott hollandellenes harc kezdődött, amelyben a születő Indonézia a volt gyarmati területek egészére, „Sabangtól Meraukéig”, azaz Szumátra északi csücskétől Holland Pápua Új-Guinea legkeletibb pontjáig igényt tartott. A második világháború után az ország ismét hadszíntér lett, és a hadsereg létfontosságú tényezővé vált.

Az indonéz haderő mindezek következtében magát soha nem tekintette politikamentes tényezőnek. A különböző fegyvernemek politikai orientációja viszont, Sukarno tudatos egyensúlyra törekvésének eredményeként, eltérő volt.

A szárazföldi erők modernizálása amerikai közreműködéssel történt. Az 1950-es évek elején kiépített szórványos kapcsolatokat, az „irányított demokrácia” első időszakában, rendszeres együttműködés váltotta fel. A tisztikar kétharmada valamilyen amerikai kiképzési formán esett át. A *Bandungi Katonai Akadémián* a jegyzetek amerikai tankönyvek

Letartóztatott kommunisták

fordításai voltak. A hadsereg modernizálása is az Egyesült Államoktól vásárolt új fegyverek és hadfelszerelés segítségével történt. Mivel a szárazföldi csapatok az országban a legszervezettebb, kellő technikai ismeretekkel rendelkező erőt képviselték, lehetővé vált, hogy fontos szerepkört töltsenek be az ország gazdasági életének ellenőrzésében és a közigazgatásban. A nagy kikötők működtetése, a vámügyek intézése és a hírközlés egyaránt a hadsereg felügyeletével történt. Nem véletlenül terjedt el az a szójáték Indonéziában, hogy „a kolonializmust a *kolonelizmus* váltotta fel”.⁴ Így már az „irányított demokrácia” alatt formálódni kezdett az a katonai-közigazgatási elit, amely a fordulat után az indonéz belpolitikai és gazdasági élet meghatározó tényezője lett.

Sukarno 1960-tól, immár a fegyveres erők főparancsnokaként, a hadiflotta és a légierő kiépítésében – a hadsereg túlzott amerikai befolyásának visszaszorítására – a Szovjetunióra és az európai szocialista országokra támaszkodott. E fegyvernemek létrehozták saját gyalogságukat is, és így nagymértékben függetlenedtek a szárazföldi haderőtől. Az új fegyvernemek a baloldalt erősítették.

Az „irányított demokrácia” idején a fegyveres erők megerősödtek; 1962-re Dél- és Délkelet-Ázsia legnagyobb hadseregének létszáma 400 ezer fő volt.

Sukarno az általa irányított demokrácia első éveiben, a politikai pártok meggyöngyölése miatt, a belső hatalmi egyensúly fenntartása érdekében – a hadsereg mellett – egyre erősebben támaszkodott a Kommunista Pártra. Minthogy a földreformot következetesen egyedül az IKP támogatta, nagy népszerűségnek örvendett; taglétszáma 1962-ben 2,5 millió volt, s ehhez járult paraszt-, ifjúsági és nőszervezeteinek 4-5 milliós tagsága.

Az „irányított demokrácia” első éveit nagy dinamizmus jellemezte. Sukarno páratlan népszerűségnek örvendett, és tagadhatatlanul hozzájárult az indonéz nemzeti tudat elmélyítéséhez. Ebben az ún. *nyugat-iráni kérdés* sikeres rendezése fontos szerepet játszott, és az indonéz lakosság számára a függetlenségi harc kiteljesítését jelentette. Nyugat-Irián (Pápua-Új-Guinea)⁵ még mindig holland fennhatóság alatt állt, Dzsakarta azonban azzal érvelt, hogy Indonézia az egész Holland-India örököse, tehát Nyugat-Irián is része az Indonéz Köztársaságnak. Az egyre feszültebbé váló helyzetben az indonéz vezetés államosította a holland vállalatokat, és 1960. augusztus 17-én, a függetlenség kivívásának 15. évfordulóján megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Hollandiával. Bár mindkét fél felkészült a katonai összecsapásra, a helyzet rendezése végül békés úton történt. A közvetítőként fellépő Egyesült Államok 1961-ben elutasította Hollandia javaslatát egy független pápua állam megalakítására. Az amerikai álláspont meghatározó volt az ENSZ BT 1962-ben megszületett döntésében, amelynek értelmében Indonézia – egy 1962. október 1-jétől 1963. április 30-ig tartó átmeneti ENSZ-igazgatás után – veszi át a

fennhatóságot Nyugat-Irián felett, amelynek végső hovatartozásról a pápua lakosság maga dönthet egy 1969-ben megtartandó népszavazás során. (Erre végül nem került sor.)

Egy elfeledett tömeggyilkosság anatómiája

A nyugat-iriáni konfliktus rendezése azonban csak ideig-óráig tudta elvonni a figyelmet a belső feszültségekről. A nemzeti függetlenségi harc újra feléledt görög tüze gyorsan elhamvadt a szürke hétköznapi realitásai közepette, és nyilvánvalóvá vált, hogy a belső erőegyensúly időszaka véget ért: az ország 1964–65-ben rohamos gyorsasággal haladt egy újabb krízishelyzet felé.

A gazdasági problémák már a mindennapi életben is érezhetővé váltak. Az államháztartás a tárgyalt időszakban végig deficites volt, s ez a folyamat 1964–65-ben felgyorsult. Míg 1957-ben a hiány 5 millió dollár volt, 1965-re már elérte a 2 milliárd dollárt.⁶

Bár Indonézia a függetlenség után is agrárország maradt, az élelmiszertermelés (azaz döntően a rizs termesztése) nem tudott lépést tartani a nagyarányú népességnövekedéssel, s emiatt az ország jelentős mennyiségű rizs behozatalára szorult.⁷ Ráadásul az államosítások után a hollandok kivonták hajóparkjukat Indonéziából, s így a szigetek közötti szállítás is lehetetlenné vált. Az árak gyorsan emelkedtek (míg 1961 elején a rizs ára tonnánként 6,6 rúpia volt, 1963-ra 80 rúpia fölé emelkedett), a fizetések azonban az 1961-es szinten maradtak. A lakosság életszínvonala az „irányított demokrácia” utolsó éveiben drasztikusan romlott. Az elégedetlenség levezetése érdekében a kormány arra kényszerült, hogy a munkásoknak és alkalmazottaknak ingyen rizst, a parasztnak pedig ruhaneműt osszon.

A falvakban a feszültségeket fokozta, hogy az ígért földreform végrehajtása akadozott. A parasztnak az IKP támogatásával több helyen földet foglaltak el, s összeütközésekre került sor a földbirtokosokkal. Az addig Sukarnót támogató jávai földbirtokosokat képviselő párt, a *Nahdatul Ulama* (amely ebben a korszakban a legnagyobb muszlim szervezet volt Jáván) szembefordult mind Sukarnóval, mind az IKP-vel.

Bár az „irányított demokrácia” idején kísérlet történt az ipar modernizációjára és független nemzetgazdaság megteremtésére, ez azonban nem hozott számottevő eredményeket.

Átfogó, nagyobb volumenű állami szektor létrehozása a Nyugat-Irián miatt kirobbant holland–indonéz konfliktus következtében történt. 1957-ben az állam ellenőrzése alá vonta a holland ültetvényeket, ipari és kereskedelmi vállalkozásokat, majd 1958–1960 között jelentős részüket állami tulajdonba vette. Az államosítások eredményeként az indonéz állami szektor magába foglalta az ültetvényes gazdaságok mintegy 60%-át, a szénbányászat 90%-át és a külkereskedelmi vállalatok 80%-

át. Az így nacionalizált vállalatok kezelését az államapparátus vezető hivatalnokaira, illetve a hadsereg főtisztjeire bízták. Azonban mindkét csoport inkompetens és korrupt volt.

A gazdaság stratégiai fontosságú ágazata, az olajtermelés továbbra is angol és amerikai kézben volt. 1965-ben kísérlet történt az államosításra, ám az amerikai olajtársaságok, a *Caltex* és *Stanvac* államosítását Suharto tábornok személyesen megakadályozta.⁸

A belpolitikai élet is feszültségekkel volt terhes. Felvetődött az államháztartás számára súlyos terhet jelentő hadsereg létszámának csökkentése. Mivel ez azonnali politikai robbanáshoz vezetett volna, végül nem került rá sor. Ennek ellenére, a szárazföldi hadsereg vezetése saját pozícióját labilisnak érezte, s az IKP növekvő befolyása miatt a szárazföldi erők tisztikara és az IKP közötti ellentétek egyre nyíltabban jelentkeztek.

A katasztrofális ellátási viszonyok és a növekvő belpolitikai feszültségek miatt Sukarnónak újabb jelentős külpolitikai győzelemre volt szüksége: az új harci terep Malajzia lett. Indonézia erélyesen tiltakozott a *Malajziai Államszövetség* megalakítása ellen. A Malájföldet, Szingapúrt, Sarawakot és Sabahot (Brit Észak-Borneót) magában foglaló államalakulat ünnepélyes kikiáltására 1963. szeptember 16-án került sor. A Malajziával kapcsolatos „konfrontáció” (ez volt a hivatalos indonéz elnevezés) ideológiai alapja az volt, hogy az indonéz nacionalisták minden maláj területet, így Malajzia egészét is, be akarták kebelezni. Ezzel az indonéz törekvéssel Malajziában senki sem értett egyet, beleértve a maláj-félszigeti malájokat is, és az indonéz igény nemzetközileg is teljes elutasításban részesült. A tervet Indonézián belül sem fogadta egyöntetű lelkesedés, még a nacionalista körök részéről sem. Egyedül a fegyveres erők támogatták ideig-óráig, mert a „konfrontáció” révén tovább nőtt politikai szerepük, és a zsugorodó költségvetés még nagyobb hányadát szakíthatták ki maguknak.

A nemzetközi politikai élet színpadán Sukarno éles összeütközésbe került a nyugati hatalmakkal, elsősorban Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal, s elszigetelt helyzetében egyre inkább Kína vonzáskörébe sodródott. Indonézia 1965 elején kilépett az ENSZ-ből és kiutasította az országból a Világbankot és az IMF-et. Mindazonáltal, a Dzsakartai holland nagykövet, Emil L. C. Schiff egy, a holland külügyminisztériumba küldött, s azóta nyilvánosságra került táviratában még – kollégáival egyetértésben – úgy látta, hogy Sukarno élete végéig Indonézia elnöke maradhat, és „már nem lehet megakadályozni, hogy Indonézia balra tolódjon”.⁹

1965 szeptemberében Indonézia feszült politikai légkörben készült a *Fegyveres Erők Napjára*. A nyilvánvaló gazdasági problémák, a konfrontáció Malajziával, a hadseregen belül felszínre kerülő ellentétek mellett a helyzetet súlyosbították a Sukarno rosszabbodó egészségi állapotáról és várható haláláról terjengő híresztelések. A nagyszabásúra tervezett, október 5-i katonai parádéra 20 ezer főnyi katonaságot

vezényelték Jakartába. A díszfelvonulás megszervezésével Untung alvezredes, Sukarno személyes testőrségének parancsnokát bízták meg.

1965 október 1-jén Dzsakarta lakossága katonai hatalomátvétellel ébredt, amelyet a magát *Szeptember 30-a Mozgalom*nak nevező erők hajtottak végre. Hajnalban két zászlóalj (mintegy ezer katona) és a Kommunista Párt ifjúsági szervezetének tagjai Dzsakartában elfoglalták a Merdeka teret, s ezzel ellenőrzésük alá került a rádió épülete, a telefonközpont és az elnöki palota. Eközben az egyik csoport elrabolt hat jobboldalinak tartott tábornokot, köztük Ahmed Yanit, a szárazföldi haderő vezérkari főnökét, akiket később meggyilkolt. (A katonai hatalomátvételi kísérletnek összesen tizenkét áldozata volt, köztük a hat tábornok.) Reggel 7 órakor Untung rádión keresztül közölte, hogy a Szeptember 30-a Mozgalom megakadályozta a CIA-val együttműködő tábornokok tanácsának e napra tervezett államcsínyét, és Sukarnót „oltalmuk alá helyezték”. Egy későbbi rádióadásban a kormányt hatalmától megfosztottnak nyilvánították, és bejelentették, hogy ezután a *Forradalmi Tanács* gyakorolja a hatalmat, amelynek 45 tagja közül 23 polgári személy (az Indonéz Nemzeti Párt és az Indonéz Kommunista Párt képviselői), 22-en pedig a fegyveres erők: a légierő, a hadiflotta és a rendőrség tagjai. Sukarno nevét nem említették.

Ám este 9 órára jobboldali tábornokok egy csoportja, a viszonylagos ismeretlenségből ekkor kiemelkedő Suharto tábornok vezetésével, visszafoglalta a Merdeka teret, és rádiónyilatkozatban közölte: egyetértés jött létre a szárazföldi erők, a haditengerészet és a rendőrség között a puccs leverésével kapcsolatban, majd bejelentette: maga

A kommunizmus jelképe, a sarló és kalapács nyilvános elégetése

veszi át a fegyveres erők főparancsnoki tisztségét. Másnap reggelre felszámolták a Szeptember 30-a Mozgalom főhadiszállását is a Halim légitámaszponton.

A Szeptember 30-a Mozgalom hatalomátvételi kísérlete nyilvánvalóan rosszul előkészített és rosszul szervezett, nagy sietséggel kivitelezett akció volt, s ezért a Suharto köré csoportosult katonai elit 48 órán belül átvehette a hatalmat. A hatalom megszilárdítása, illetve nemzetközi kontextusban, a délkelet-ázsiai hatalmi egyensúly átrendezése, hosszabb, véres folyamat volt, és úgy tűnt, hogy ennek alapvető feltétele az IKP, a világ harmadik legnagyobb taglétszámú baloldali pártjának fizikai megsemmisítése volt. A hatalomátvétel után azonnal statáriumot hirdettek ki, betiltották az IKP-t, és megindult a kommunistaüldözés: Suharto köre nyilvánosan az IKP-t tette felelősé a történetekért – bár erre vonatkozóan sem akkor, sem később nem kerültek elő dokumentumokkal alátámasztott bizonyítékok.

A hat tábornok kivégzésével kapcsolatban elterjedt rémhírek – miszerint az elrabolt tábornokok testén a kommunista nőszervezetek tagjai meztelenül táncoltak, és megkínózták őket; Kínából vásárolt fegyvereket halmoztak fel; ezernyi sírt ástak a majdani áldozatoknak stb. – hisztérikus, boszorkányüldöző hangulatot gerjesztettek. Néhány napon belül vérfürdőbe torkolló kommunistaellenes hajsza kezdődött, először Atjehben, majd Jáva és Szumátra különböző pontjain, továbbá Balin és Kalimantanon is. A kivégzések éjjelente történtek: az áldozatokat tömegsírokba vagy a folyókba dobták. Hosszú időn át keringtek történetek arról, hogy Jáva, Szumátra és Bali folyói vérszínűvé váltak.

A tömegmészárlásoknak közel egy millió személy esett áldozatul. Általánosan elterjedt nézet, hogy az üldözések elsősorban Indonézia kínai kisebbségét érintették. A tények azonban arra mutatnak, hogy bár bizonyos körökben a kínai kisebbség elleni hangulat fokozottan ellenséges volt, s az üldözöttek között valóban voltak a kínai kisebbséghez tartozók, a gyilkos hajsza célpontjai azonban, etnikai hovatartozástól függetlenül, a kommunisták és baloldaliak voltak.

Még a tömeggyilkosságoknál is kevesebb szó esett arról a mintegy egy millió indonézről, akiket 10 évre vagy annál is hosszabb időre büntetőtáborokba zártak. Nemcsak a bebörtönözöttek, hanem családjuk, még az 1965 után születettek is, örökös megbélyegzésnek, folyamatos zaklatásnak, polgári jogaikban való korlátozásnak voltak kitéve.

A hatalomátvétel lényegében 24 óra leforgása alatt megtörtént. Suharto törekvése a puccsot követő hónapokban arra irányult, hogy különböző katonai, vallási és diák-csoportosulások felhasználásával létrehozza saját hatalmi bázisát. Jobboldali ellenzékét, elsősorban a szélsőséges muszlim szervezeteket és pártokat is háttérbe szorította, míg a gonosz erőnek kikiáltott kommunistáktól és baloldali érzelmeiktől fizikai megsemmisítéssel, bebörtönzéssel vagy megbélyegzéssel szabadult meg. 1966 márciusára az új katonai vezetés ellenzéke eltűnt, ám

a hatalmi átrendeződés véglegessé tételéhez Sukarno elnök erkölcsi és politikai lejáratására, háttérbe szorítására, majd hivatalától történő megfosztására is szükség volt. Ez fokozatosan, másfél éves folyamat során következett be. Az „irányított demokráciát” felváltó „Új Rendet” csak 1967-ben deklarálták.

Suharto sikeres puccsa után azonban Sukarno még utoljára ellentámadásba lendült. Széles alkotmányos jogkörét arra igyekezett felhasználni, hogy úgy viselkedjék, mintha nem történt volna katonai hatalomátvétel, és kísérletet tett, mind a kormányban, mind a parlamentben, a hadseregvezetés elszigetelésére és új, hadseregellenes koalíció létrehozására. Ennek érdekében 1966. március 11-re kormányülést hívott össze, amelynek célja Suharto tábornok leváltása volt. Beszéde alatt egy cédulát nyújtottak át neki. Sukarno ezt elolvastva bejelentette, hogy különlegesen fontos ügy miatt egy pillanatra el kell hagynia az üléstermet, és kirohant. A jegyzetlapon ugyanis az állt, hogy azonosítási jel nélküli csapatok állomásoznak az elnöki palota kapui előtt. Sukarno az üléssterembe nem tért vissza, hanem Bogorba repült. Még az éjszaka folyamán, itt kereste fel őt Suharto három tábornoki rangú beosztottja. Tárgyalásaik eredményeként adták ki az ún. „március 11-i elnöki levelet”. Ebben Sukarno felhatalmazza Suharto tábornokot minden, „a belső stabilitást és biztonságot, valamint az elnök személyes biztonságát” szolgáló intézkedés megtételére. A levél Suhartónak lehetőséget nyújtott saját pozíciójának megerősítésére és Sukarno teljes háttérbe szorítására.

A Sukarno eltávolítását szolgáló utolsó lépést a nagy katonai nyomással összehívott parlament 1966. március 8-i ülésének határozatai jelentették. E határozatok szerint, Sukarno nem volt képes alkotmányban foglalt kötelezettségeinek eleget tenni, ezért a következő választásokig nem fejthet ki politikai aktivitást. A parlament minden alkotmány biztosította jogkört visszavont Sukarnótól, és Suharto tábornokot nevezte ki „ügyvivő elnökké” (nem sokkal később elnökké is). Sukarno a március 8-i határozatokat követő hetekben nem hagyta el palotáját, miután rádöbbsent, hogy tulajdonképpen házi őrizetben van, amely egészen haláláig, 1970. június 1-ig tartott.¹⁰ Így Sukarnót, a karizmatikus szónokot, a hollandellenes függetlenségi harc vezérét, a nagy indonéz jövő ideáljának megálmodóját egy hallgatag, műveletlen, korrup, de ravasz és jó nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező tábornok – legyőzte.

Kérdések és válaszok az 1965–66-os eseményekről

Az indonéz puccs és a szörnyű méretű tömegmészárlás kapcsán meg nem válaszolt, izgalmas kérdések sokasága vetődik fel. Ötven év távlatából ezekre nagyobb bizonyossággal kereshetjük a választ.

Még véget sem értek az öldöklések, amikor már megszületett Suharto tábornoknak az eseményeket értékelő hivatalos verziója. Eszerint, az IKP által tervezett és irányított Szeptember 30-a Mozgalom, a hat tábornok meggyilkolása volt a szikra, amely az emberek haragját kiváltotta a vallást tagadó, a patriotizmust elvető kommunista párt ellen, amely könyörtelen hatalomátvételt tervezett. Ezért a puccsot követő események a tömegek spontán dühének megnyilvánulásai voltak.

Az IKP felelősségét középpontba állító, az 1965–66-os eseményeket a tömegek spontán megnyilvánulásaiént értékelő, és a tömeggyilkosságot lényegében elhallgató verzió az Új Rend idején nem változott; ez került a tankönyvekbe, sőt, nagy költségvetésű indonéz filmek is készültek ebben a szellemben, amelyeket az iskolásoknak (néha többször is) kötelező volt megnézniük.

Mivel az indonéz lapok nem adtak hírt az eseményekről, és a külföldi tudósítók hónapokig nem hagyhatták el Dzsakartát, Indonézia és a világ is ezt a verziót fogadta el. A nyilvánosságra került dokumentumok, a történeti kutatások és elemzések azonban napjainkra már megcáfolták a hivatalos verziót – legalábbis a nemzetközi szakirodalomban.

Az elemzőket foglalkoztató első kérdés az, hogy valóban az IKP tervezte-e ki a puccsot, és valóban hatalomátvételre készült-e? Az, aki valószínűleg a legtöbbet tudott a szeptember 30-a mozgalomról, Ahmad (Dipa Nusantra) Aidit, az IKP elnöke volt, de őt a párt egész vezérkarával együtt a kommunista-ellenes hajsza első hullámában, minden kihallgatás és tárgyalás nélkül, *meggyilkolták*. Így a pártból csak egy élő tanúja maradt a valós eseményeknek, *Sudisman*, az IKP főtitkára, aki 1967-es tárgyalásán úgy nyilatkozott, hogy az

Letartóztatott kommunisták

IKP-nek mint szervezetnek nem volt tudomása a Szeptember 30-a mozgalomról, de egyes vezetők magánemberként részt vettek a puccs megszervezésében.¹¹ Reálisan valóban nehezen képzelhető el, hogy egy nagy tömegbázisú, jól szervezett párt ilyen sebtében előkészített és rosszul kivitelezett hatalomátvételi kísérletet szervez. Így ma már az elemzők többsége egyetért abban, hogy a Szeptember 30-a Mozgalom szerepét a hivatalos verzió tudatosan eltúlozta, és valójában az IKP-vezetésnek csak néhány tagja – együttműködve a hadsereg velük szimpatizáló tábornokaival – vett részt a Sukarnót támogató puccs előkészítésében és lebonyolításában. Céljuk a feszült belpolitikai helyzetben talán nem is a hatalomátvétel, hanem a szárazföldi hadsereg néhány szélsőséges tábornokának eltávolítása volt, a helyzet stabilizálása érdekében.

Ugyancsak vitás kérdés, hogy milyen erők álltak a véres államsíny mögött. A hivatalos verzió nem részletezőn ugyan, de elismer gyilkosságokat, és ezt hangsúlyozottan a feldühödött tömeg spontán akcióiként értékeli. Ezt a nézetet erősítik az utóbbi években megjelent cikkek, fotók és híradások is olyan gyilkosságokban résztvevő indonézokról, akik nem tartoztak szervezetekhez. Egyikük premier plánban ezt nyilatkozta: „Megszámolni sem tudom, hány embert gyilkoltam meg.”¹² A kutatások, a napvilágra került amerikai és holland követi jelentések, valamint titkosítás alól feloldott CIA dokumentumok alapján azonban nyilvánvalóvá vált, hogy bár kétségtelenül voltak spontán akciók, a gyilkosságok többsége azonban szervezetten, a hadsereg által kiosztott, az IKP tagok és baloldali szimpatizánsok neveit tartalmazó listák alapján történt. A hadsereg és a félkatonai szervezetek, milíciák és a hozzájuk csatlakozó muzulmán szervezetek tagjai a kapott listák alapján követték el az öldökléseket¹³. Az Atjeh tartományban előkerült katonai dokumentumok is ezt erősítik meg.¹⁴

Ugyancsak fontos kérdés Sukarno esetleges szerepe vagy részvétele a Szeptember 30-a Mozgalomban. A valóban karizmatikus vezérnek, a függetlenségi harcok és a független államiság szimbólumának utolsó hivatali óráiról már szóltunk. Nem foglalkoztunk azonban azzal, hogy mit tudhatott az elnök Untung ezredes szerencsétlen akciójáról, és ha egyáltalán tudott róla, egyetértett-e vele. Ennek tisztázása további kutatás feladata. Ugyanakkor eddigi ismereteink szerint, Sukarnónak nem volt semmilyen tevőleges szerepe a puccskísérletben, és az tény, hogy az ekkor még rendelkezésére álló saját erőket egyáltalán nem mozgósította a Szeptember 30-a Mozgalom sikere érdekében, szintén ezt a nézetet erősíti.

Az Új Rend masszív erőeltolódást jelentett a Délkelet-Ázsiában. Ezért érdemes a hatalomátvételt nemzetközi kontextusban, a nagyhatalmak szempontjából is megvizsgálni.

A Suharto-fordulat egyértelmű nyertese az Egyesült Államok volt, ezért indokoltan vetődik fel a kérdés, mit tudott és mikor szerzett

tudomást az USA az Indonéziában történekekről, és befolyásolta-e az események alakulását?

A fordulatot a Johnson-adminisztráció nagy sikerként könyvelte el. A *Time* magazin 1966. júliusi száma egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Suharto-hatalomátvétel évek óta a Nyugat legnagyobb ázsiai sikere. Marshall Green dzsakartai amerikai nagykövet a Suharto hatalomátvételt követően a külügyminisztériumba küldött jelentésében azt írta, hogy „a követség egyértelművé tette, hogy Washington szimpatizál a hadsereggel”.¹⁵

Washington délkelet-ázsiai geopolitikai és gazdasági stratégiájában kiemelt szerepet játszott Indonézia. Fontos amerikai olaj- és nyersgumi-vállalatok (Caltex, Stanvac, Goodyear) is működtek az országban, s az USA-ban ezért is élénk figyelemmel kísérték az indonéz belpolitika alakulását. A nyilvánosságra hozott amerikai külügyi dokumentumokból az is kiderül, hogy a vietnami háborúban való fokozódó amerikai részvétel ellenére, Johnson elnök napi tájékoztató anyagainak élén október elsejétől november végéig az indonéz helyzetről adott összefoglaló állt.

De volt-e előzetes forgatókönyve a washingtoni vezetésnek egy lehetséges fordulat bekövetkezésére, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy Sukarno elnök semmilyen nyomásra sem hajlandó lemondani az IKP támogatásáról?

Mint arról már szóltunk, az indonéz szárazföldi haderő modernizálása amerikai közreműködéssel történt, ezért az amerikai katonai vezetők közül többen jó személyes kapcsolatokat tartottak fenn az indonéz vezérkarral. Elemzők azt valószínűsítik, hogy a puccsot megelőző amerikai stratégia arra irányult, hogy a szárazföldi csapatok támogatásával olyan ütőképes erőt hozzanak létre, amely egy alkalmas pillanatban képes lesz Sukarno és az IKP ellenében fellépni.¹⁶ A pillanat 1965. október 1-jén jött el.

A vietnami háború körülményei között, első számú amerikai érdekek számított a kommunizmus terjedésének feltartóztatása, a Suharto vezette katonai junta hatalomra jutásának pedig *sine qua non*-ja volt az IKP megsemmisítése.

Az amerikai elnöknek 1965. október 4-én elküldött tájékoztató anyag egyenesen úgy fogalmaz, hogy ez a „most vagy soha” helyzet a „kommunisták felgöngyölítésére.”¹⁷ Más, napvilágra került amerikai dokumentumokból az is nyilvánvalóvá vált, hogy 1965. októberében Washington aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a hadsereg esetleg nem fog elég keményen fellépni az IKP kiiktatása érdekében.¹⁸

Elkerülhetetlen annak tisztázása is, hogy mi volt a korszak másik szuperhatalmának, a Szovjetuniónak a szerepe az indonéz változásokban. Már a kortársak közül is sokan firtatták azt, hogy tettek-e a szovjetek bármit egy olyan ország orientációjának a megtartására, amely egyre élesebben Amerika-ellenes, s amelyet baloldali nacionalisták a kommunistákkal szövetségben irányítanak. A válasz: semmiféle komoly

szovjet politikai vagy diplomáciai kezdeményezésről nem tudunk. A szovjet passzivitásnak az lehet a legfőbb magyarázata, hogy Moszkva egyre nagyobb fenntartásokkal figyelte mind Sukarno, mind a vele szövetséges IKP radikalizálódó politikáját. Természetesen, a szovjet vezetőket nem az éles Amerika-ellenesség zavarta. Az 1960-as évek derekára az egykor dédelgetett Sukarnóra és a kommunista pártvezér Aiditra Moszkvában úgy tekintettek, mint Kína legfontosabb szövetségeseire, és figyelembe véve a feszült szovjet–kínai kapcsolatokat, a Kína indonéz védenecéinek tekintett vezetőktől távolságot tartottak, sőt, a szovjet–indonéz állami és pártkapcsolatok lényegében megszűntek. Ráadásul a Szovjetunióknak nemcsak szándékai, hanem eszközei sem voltak a Sukarno rendszer megmentésére.

És Kína? A nagy vesztes kétségkívül Kína lett. A kínaiak számára reményteljesen fejlődő kapcsolatok Indonéziával – azzal a potenciális ázsiai nagyhatalommal, amely igen látványosan felsorakozott a kínai bel- és külpolitikai vonalvezetés mögött –¹⁹ a Suharto-fordulattal hirtelen véget értek. Kína hosszú időre minden pozícióját elvesztette az indonéz szigeteken.

A Suharto-puccs utóélete

Az Új Rend 1998-ban ért véget azzal, hogy Suhartót lemondásra kényszerítették. Az azt követő reform (*reformasi*) légkörében kísérletek történtek az 1965-ös események újraértékelésére, de az Új Rendet túlélő elit, a hadsereg főtisztjei és a gazdasági kulcspozíciókat betöltő olaj- és szénmágnások, akik felemelkedésüket és gazdagságukat a Suharto rendszernek köszönhatték, továbbra is túl kockázatosnak tartották az Új Rend „teremtésmítoszána” felülvizsgálatát.

A puccs és vele együtt az egész Suharto-korszak megítélésében változásokat hozhat a 2014-ben megválasztott Joko Widodo (népszerű nevén Jokowi) elnöksége. Jokowi az első olyan indonéz elnök, akinek a régi elittel nincs szerves kapcsolata, egyszerű, részben kétkezi munkát végző felmenői semmiféle szerepet nem játszottak a Suharto-időszakban. Éppen ez tette lehetővé, hogy Suharto távozása után első ízben Jokowi vesse fel az 1965–66-os események újraértékelésének szükségességét, nagyon óvatosan, időnként visszalépve. Jokowi elkötelezettségét és bátorságát mutatja, hogy egyetlen miniszterelnök-elődje, beleértve Sukarno lányát, Megawati Sukarnoputrit, sem szándékozott az indonéz történelemnek ezzel a sötét fejezetével foglalkozni. Az indonéz és az Indonézián kívüli radikálisok, akik az igazság feltárását várják el, nem mindig értik a visszafogottságot, míg az Új Rendet túlélő, továbbra is befolyásos katonai és részben gazdasági vezető körök pozícióikra és erkölcsi státuszukra nézve veszélyesnek ítélik a fél évszázados történések felidézését.

Jokowi óvatosságának más oka is van, s ez Suharto rendszerének továbbra is széleskörű társadalmi elfogadottsága: a Suharto éveket a stabilitással és gazdasági prosperitással azonosítják. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy nemzedékeken keresztül a társadalmat arra oktatták, hogy a kommunisták és szövetségeseik felelősek a vérfürdőért.

Az ellenérzéseket jól mutatja, hogy 2015 októberében Indonézia legfontosabb irodalmi eseményén, a Bali szigetén, Ubudban megrendezett *Írók és Olvasók Fesztiválján* azt a három szekciót, amely az 1965-ös eseményekkel foglalkozott volna, a hatóságok töröltették a programból, éppúgy, mint Oppenheimer említett Oscar-díjas filmjének vetítését. Az indoklás az volt, hogy „a fesztivál szelleme nem engedi meg, hogy olyan dolgokkal foglalkozzunk, amelyek régi sebeket tépnek fel”.²⁰

Ilyenformán továbbra is kérdés marad, hogy Indonézia mikor tud a múlt árnyaival szembenézni.

Jegyzetek

- 1 A Indonéziával kapcsolatos amerikai külpolitikáról nyilvánosságra hozott dokumentumok közül két titkosítás alól feloldott anyagokat tartalmazó dokumentumkötet érdemel figyelmet. Az amerikai külügyminisztérium kiadásában 2000-ben megjelent *Az Amerikai Egyesült Államok Külpolitikája 1964 és 1968 között c.*, a XVI., Indonéziával is foglalkozó kötete (szerk. Edward Keefer), valamint a CIA titkosítás alól feloldott, az Egyesült Államok elnökeinek küldött napi tájékoztatói (*President's Daily Briefs*), 2014-ben megjelent kiadványa.
- 2 Kahin Mc Turnan: *Nationalism and Revolution in Indonesia*. Ithaca and New York, 1959. 92.
- 3 Ez volt az ún. NASAKOM-politika, a nemzeti (nasional), Sarekat Islam (a legnagyobb muszlim párt elnevezése) és a kommunista (komunis) kifejezések kezdőbetűiből képzett mozaikszókból.
- 4 Bernhard Dahm: *History of Indonesia in the Twentieth Century*. London, Pall Mall Press, 1971, 218.
- 5 A holland elnevezés, *Pápua Új-Guinea*, az indonéz függetlenség kivívása után *Irian Jaya*-ra változott, (jelentése: *Nyugat-Irián*). Az utóbbi években azonban a pápua őslakosság nyomására ismét a Pápua Új-Guinea elnevezés használatos.
- 6 Industrial Development In South Asia and the Far East, *Industrial Development News*, UN, 1966. 35.
- 7 1955–1964 között az import 7-15%-át a rizsbehozatal tette ki. Ez évi 1 millió tonnát jelentett. Az Industrial Development in South Asia and the Far East adatai alapján, *Industrial Development News*, UN, 1965. 23.
- 8 John Roosa and Joseph Nevin: 40 Years Later: The Mass Killings in Indonesia, *Global Research*, 2005, 2.
- 9 Alex de Jong: *The Forgotten Massacres*, <https://www.jacobinmag.com/2015/06/indonesian-communist-party-suharto-massacre-purge/>.
- 10 Balogh András: *Bevezetés Délkelet-Ázsia történelmébe*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 349–350.

- ¹¹ John Roose and Joseph Nevin: i.m. 1.
- ¹² *BBC News*, 2016. június 2.
- ¹³ A szakirodalomban általánossá váló nézetet Robert Cribb tanulmányai is megerősítik: *The Indonesian Killings*, Australian National University, 1990. A témát Margaret Scott: *The Indonesian Massacre, What did the US Know?* 2015-ös cikke is kifejti: www.nybooks.com/daily/2015/11/02/indonesian-massacre-what-did-us-know/.
- ¹⁴ Az ausztráliai Jess Malvin készülő *Documenting Genocide Inside Indonesia* című doktori disszertációja alapján.
- ¹⁵ Marshall Green, dzsakartai amerikai nagykövet távirata a külügyminisztériumba, 1965. október 14. In: *Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája 1964–68*, i. m, XXVI. kötet, 283.
- ¹⁶ Frederick Bunnell: American “Low Posture Policy” towards Indonesia in the Months Leading up to the 1965 Coup, *Indonesia*, No. 50, 1990. október, 29–60.
- ¹⁷ Idézi: Margaret Scott: i.m.
- ¹⁸ Marshall Green, dzsakartai amerikai nagykövet távirata a külügyminisztériumba, 1965. november 4. In: *Az Amerikai Egyesült Államok külpolitikája 1964–68*, i. m, XXVI. kötet, 354.
- ¹⁹ Dzsakarta szinte teljesen a nyugati kapcsolatok felszámolására törekedett, kilépett az ENSZ-ből is, s 1964–65-ben radikálisabb államosításokra került sor, mint Kínában.
- ²⁰ Idézi: Margaret Scott: i.m.

Lincselés